

KAPITTEL 5

Hva jeg fikk til med institusjonell etnografi – og hva jeg ikke fikk til

Tone Liodden By- og regionforskningsinstituttet NIBR, Oslomet – storbyuniversitetet

Abstract: In this chapter, I give an account of my experience using institutional ethnography (IE). IE is a sociological approach that provides methodological and analytical tools throughout the whole research process. The basic goal for researchers who employ IE is to describe and explain how institutions shape people's everyday experiences. In turn, such experiences serve as a window into the institution – they are a means to learn about the institution itself. Certain parts of the framework, such as work knowledge, institutional capture, mapmaking, and standpoint have been particularly useful for me. I believe IE helped me to discover patterns in my empirical material that I otherwise would not have seen – such as how variation in the interview data is connected to the institutional setting. In the final stages of the project, and in later research, I have not used IE as explicitly, but it continues to work as an analytic lens that reminds me to search for the connections between local experience and more general institutional processes. I conclude the chapter with a discussion about the ways in which IE is particularly well suited for research on the interaction between professionals and users in a welfare state setting.

Keywords: institutional ethnography, interviews, work knowledge, standpoint, theory

Institusjonell etnografi

Institusjonell etnografi (IE) er en måte å gjøre sosiologi på som har som formål å lære om hvordan folks erfaringer er koblet opp til og blir formet av institusjonell styring, og i neste omgang, å utforske hva slike erfaringer forteller om institusjonene selv (Smith, 2005, 2006b). Innenfor denne tradisjonen blir «institusjon» brukt i bred forstand – man snakker som regel ikke om én organisasjon, men snarere om et institusjonelt kompleks som er knytta til en bestemt oppgave, slik som helse, høyere utdanning eller velferd (Smith, 2005, s. 206). I dette kapitlet vil jeg trekke på erfaringer fra et doktorgradsprosjekt som handlet om vurderinger av asylsaker. For å ta asylinstituttet som eksempel, vil «institusjonen» inkludere Utlendingsdirektoratet, men også ankeinstansen, Utlendingsnemnda, Politiets utlendingsenhet, EUs migrasjonspolitik, flyktningkonvensjonen, regjeringas politikk, FNs høykommissær for flyktninger og så videre. Det handler altså om et konglomerat av institusjoner, tekster, lovverk og diskurser som til sammen påvirker hvordan asylinstituttet fungerer.

IE tilbyr forskere en bestemt måte å rette blikket på når man gjennomfører en undersøkelse. Men IE er ikke bare en teknisk framgangsmåte, det er et helhetlig teoretisk rammeverk med røtter i etnometodologi og marxisme. Innenfor perspektivet kan man benytte alle tilgjengelige kvalitative metoder – både intervjuer, observasjon og tekstanalyser. Deltakende observasjon står ikke i en særstilling, slik navnet *etnografi* kan tilsi. De fleste forskere jeg kjenner til som driver med IE, benytter faktisk primært intervju som metode, noe jeg kommer tilbake til senere i teksten. I tillegg blir analyser av hvordan tekster brukes for å koordinere og påvirke handlinger, vektlagt i institusjonell etnografi. Det handler ikke om en nærgående analyse av tekster i seg selv, men om hva tekster *får til å skje* i en institusjonell setting, enten diskursivt eller praktisk (Smith, 2006b).

IE har røtter i kvinnebevegelsen i Nord-Amerika på 1970-tallet. Grunnleggeren av IE, canadiske Dorothy Smith, utviklet perspektivet som en reaksjon på at hun opplevde – slik mange andre kvinner også gjorde – at sosiologien på fundamentalt vis ikke tok opp i seg og klarte å beskrive kvinners liv (Smith, 2005, kap. 1). Smith mente at sosiologien i for stor grad ble skrevet fra et maktperspektiv. Kategorisering og teoretisering fortrengte konkrete, kroppslige og materielle erfaringer som er uløselig knytta til hvor man befinner seg i samfunnet – det som ofte beskrives i feministisk forskning som *ståsted*. Smiths mål var å undersøke og beskrive hvordan

kvinner og andre gruppers erfaringer organiseres og blir til. Hun ønsket å synliggjøre det som påvirker oss uten at vi nødvendigvis ser det, fordi det er en del av det institusjonelle landskapet rundt oss som vi ikke fullt ut overskuer der vi står i verden.

Selv om IE har røtter i kvinnebevegelsen og feministisk forskning, er det et sosiologisk perspektiv som kan brukes til å utforske ethvert tema – IE har gått fra å være en sosiologi for kvinner til en «sosiologi for folk» (Smith, 2005). Innbakt i dette ligger at studiene som produseres innenfor tradisjonen, skal kunne gjøre en forskjell for dem det forskes på. IE kan avdekke prosesser og ideologier som setter noen grupper i en underordnet posisjon. Målet er å beskrive hvordan det skjer, slik at man i neste omgang kan bruke kunnskapen til å endre situasjonen.

Sosiologen Karin Widerberg, som har vært sentral i å fremme bruken av IE i Norden, bruker begrepet *analytisk deskriptivitet* for å forklare hva som er særegent for analyser innenfor tradisjonen. Det handler ikke bare om å beskrive, men også om å *forklare* «hva institusjonelle ordninger får til å skje i folks hverdag» (Widerberg, 2015, s. 18). Når man tar utgangspunkt i noen konkrete erfaringer, handler første steg i analysen om å danne seg et godt bilde av disse erfaringene. Den gruppen man tar utgangspunkt i, kan kalles for *standpunktinformanter* (Bisaillon & Rankin, 2013). Men analysen stopper ikke med å kartlegge deres erfaringer. Disse erfaringene er et *vindu* inn i det institusjonelle landskapet. Neste skritt er å gå videre og å forklare hvordan sosiale krefter, koordinering og styring påvirker menneskene som befinner seg i en bestemt situasjon, slik at de erfarer nettopp det de gjør (DeVault & McCoy, 2006, s. 21). Det betyr ofte at forskeren gjennomfører intervjuer med personer som kan belyse erfaringene til standpunktinformantene, fordi de innehar nøkkelposisjoner i en institusjon. Det man lærer skal kunne forklare og belyse standpunktinformantenes erfaringer. Slik sett kan man si at IE «ikke slutter med individuelle erfaringer, men heller aldri mister dem av syne» (Lund & Nilsen, 2019, s. 3, min oversettelse).

La oss si, for eksempel, at man i en undersøkelse av en offentlig institusjon finner at mange av brukerne ikke får tolk når de har behov for det, eller sjelden får møte sin saksbehandler. Det er interessante funn i seg selv, og gir et godt innblikk i utfordringene brukere står overfor i samhandling med institusjonen. I oppdragsforskningsverdenen vil en rapport ofte stoppe der. Men målet med Institusjonell etnografi vil være å gå videre inn i det institusjonelle landskapet og forklare: Hvordan har det seg at saksbehandlerne ikke ser behovet for tolk eller ikke gir tilgang til brukermøter? Hvordan

kan det henge sammen med organiseringen av arbeidet, hvordan arbeidet blir målt og evaluert, eller retningslinjer for tolkebruk?

Det kan være nyttig å tenke på IE som en form for hverdagslivets organisasjonssosiologi. Målet er å avdekke koblingene mellom folks erfaringer og (den institusjonelle) konteksten de er en del av. Den man intervjuer representerer på det viset alltid noe større enn seg selv. Gjennom å beskrive og tydeliggjøre det institusjonelle, beskriver man noe som går ut over det lokale og individuelle.

Vurdering av asylsaker i UDI

Mitt doktorgradsprosjekt i sosiologi handlet om hvordan saksbehandlere i Utlendingsdirektoratet (UDI) avgjør hvem som anerkjennes som flyktning (Liodden, 2017). Datamaterialet i prosjektet besto av intervjuer med saksbehandlere, dokumenter i et utvalg asylsaker og observasjoner av asylsaker i retten. I mange asylavgjørelser er søkerens *troverdighet* sentral for utfallet, samtidig som det finnes få sikre verktøy for vurdering av troverdighet. Vurderingene er dessuten framtidsrettede, noe som innebærer at saksbehandlere må forsøke å tenke seg hva som *kan komme til å skje* dersom søkeren returnerer til hjemlandet. Ofte er det heftet mye usikkerhet til landinformasjonen som foreligger, eller det finnes rett og slett lite tilgjengelig informasjon. Med andre ord har saksbehandlere i UDI ofte begrenset tilgang både til informasjon og dokumentasjon som underbygger søkers erfaring, samtidig som de må fatte vedtak som i siste instans kan dreie seg om liv eller død. Det som pirret min nysgjerrighet, var: Hvordan fatter man slike vedtak? Og hvilken rolle spiller usikkerhet og tvil i beslutningsprosessen?

Helt eller stykkevis og delt?

Som en del andre forskere, har jeg vært tilbøyelig til å si eller skrive at jeg har vært *inspirert* av IE i mitt prosjekt. Jeg forsøkte å bruke perspektivet, men opplevde at jeg lyktes bare delvis. Jeg kjenner meg igjen i det Rankin (2017) skriver om at hun har sett mange forskningsbidrag hvor forskere har en god teoretisk forståelse av IE, slik det framkommer i metodekapittelet. Men så forsvinner IE i analysen. Ifølge Rankin har forskere fått ordene og språket til IE under huden, men de har ikke greid å skifte tenkemåten sin på en slik måte som skal til for å gjennomføre en analyse i tråd med IE

(Rankin, 2017, s. 9). Til dels er det nok riktig for meg også. Det betyr ikke at jeg ikke lyktes med mitt doktorgradsprosjekt, eller at jeg ikke fikk noe ut av IE. For eksempel har jeg gjennom arbeidet med IE fått en ryggmargsrefleks som handler om at jeg er oppmerksom på hvordan erfaringer blir formet av institusjonelle prosesser. Jeg ser alltid etter institusjonene – kanskje litt på samme måte som en del sosiologer jeg kjenner, ser klasse og kjønn overalt.

Noen forskere har den senere tiden pekt på at deler av IE-litteraturen til dels har vært preget av en ortodoksi som signaliserer at man enten må bruke IE fullt og helt, ellers bør man ikke si at man bruker IE (se f.eks. Mathiesen & Volckmar-Eeg, 2022). Jeg tror det er fruktbart med en pragmatisk holdning. For meg spilte IE den tydeligste rollen i den første fasen av prosjektet. Samtidig vil jeg si at IE har formet måten jeg har tenkt på gjennom hele prosjektet, om enn på mer indirekte vis. I ettertid tenker jeg at jeg med fordel kunne ha brukt IE mer bevisst og eksplisitt også i analysen av datamaterialet. Sånn sett forble noe av potensialet i IE uforløst i mitt prosjekt.

Arbeidskunnskap

Noe av det viktigste for meg i den tidlige fasen av prosjektet, var at IE bidro til at jeg visste hvor jeg skulle rette blikket under datainnsamlingen. Målet med intervjuene med saksbehandlere i UDI var å få dybdekunnskap om det Dorothy Smith kaller *arbeidskunnskap* (Smith, 2005, kap. 7). Det innebærer å spørre folk detaljerte og praktiske spørsmål om hvordan de gjør ting i sin hverdag. Under intervjuene stilte jeg spørsmål om hvordan saksbehandlerne gikk fram når de forberedte et asylintervju, hva slags tekster og maler de brukte i arbeidet sitt, hvem de samarbeidet med, hvordan de gikk fram når de skulle skrive et vedtak og så videre. Jeg forsøkte hele tiden å bringe samtalen tilbake til de praktiske realitetene i arbeidet. Jeg anstrengte meg for ikke å ta noe for gitt, men stille spørsmål som sikkert kunne høres litt naive ut. I begynnelsen av intervjuene sa jeg til saksbehandlerne at et slikt detaljert fokus på det praktiske var en del av metoden, og at de skulle tenke på meg som en nyansatt som de skulle lære opp i arbeidet.

Jeg synes fokuset på arbeidskunnskap fungerte godt under intervjuene, særlig fordi jeg jobba med et såpass politisert felt og med en etat som til stadighet var under kritikk i media. En saksbehandler jeg intervjuet, fortalte at det var stor debatt på avdelingsmøtet etter at jeg hadde vært der og presentert prosjektet mitt. Det var flere som satte spørsmålsteget ved hva

jeg *egentlig* var ute etter. De mente det var sannsynlig at jeg hadde en skjult agenda. Nettopp på grunn av en slik potensiell mistro, opplevde jeg at det var en veldig god tilnærming å prate om det konkrete og praktiske. Fokuset på å lære om saksbehandlerne arbeidshverdag åpnet i neste omgang opp for at jeg kunne stille andre spørsmål om temaer som var litt vanskeligere og mer følsomme, som opplevelse av ansvar, tvil og usikkerhet i arbeidet, og om hvordan saksbehandlere opplevde asylpolitikk og politisk styring. Jeg tror også fokuset på arbeid og organisering gjorde at saksbehandlerne forsto at jeg ikke var så opptatt av dem som enkeltpersoner eller som gruppe, men at jeg var interessert i å lære noe om den institusjonen de var en del av (se også Bisailon & Rankin, 2013, s. 14).

Institusjonelle forståelser

Ett av målene i IE er, som nevnt over, å beskrive de konkrete erfaringene folk gjør seg i en spesifikk situasjon. En av barrierene mot å få grep om denne typen erfaring, er det Smith kaller for «institutional captures» (Smith, 2005, s. 155), som på norsk kan oversettes til «institusjonelle forståelser» (Widerberg, 2015, s. 17). Institusjonelle forståelser refererer til begreper som er betegnende for diskursen i et felt – de er begreper som gjenkjennes på tvers av institusjonen og som refererer til fenomener som blir anerkjent som viktige og gyldige i en institusjon. Institusjonelle forståelser refererer ofte til nøkkelpunkter i en diskurs. Ofte har slike begreper en tendens til å fortrenge faktiske erfaringer. De sier mer om ideologien i en institusjon, enn om det som konkret *gjøres*. Det er særlig når man intervjuer bakkebyråkrater eller folk som jobber i selve institusjonene man studerer, at institusjonelle forståelser gjør seg gjeldende (Smith, 2005, s. 155–157). Slike informanter er vant til å snakke om arbeidet sitt i institusjonelle termer. En forsker som har mye kunnskap om institusjonen, snakker gjerne samme «språk» og kan derfor befinne seg i en intervjusituasjon hvor man samtaler om arbeidet på en abstrakt måte, men ikke får tak på beskrivelser av de faktiske og praktiske sidene av arbeidet. Jeg observerte et eksempel på dette i et forskningsprosjekt hvor en kollega hadde gjennomført intervjuer med ledere i en institusjon. Kollegaen kjente institusjonen svært godt gjennom en årrekke med forskning. Da jeg leste gjennom intervjuene, opplevde jeg at forsker og informant forsto hverandre nærmest fullkomment, men som utenforstående skjønnte jeg nesten ingenting av det de snakka om. Hva innebar ordene, i praksis? Det betyr ikke at intervjuene ikke var

interessante, men de ga primært innblikk i diskurser som gjorde seg gjeldende i institusjonen.

Det er ikke det at folk som jobber med IE, er uinteresserte i diskurser – ofte speiler institusjonelt språk hva som er viktig i styringen i institusjonen, gjerne ved at de ansatte bruker de samme begrepene som er sentrale i nøkkeldokumenter som koordinerer handling på tvers av en institusjon. Det kan handle om lovverk, tildelingsbrev eller interne dokumenter som er viktige i arbeidshverdagen. Det er viktig å lytte etter slike ord og uttrykk i intervjuene, særlig for å identifisere de ordene som går igjen på tvers av intervjuer og kontekster. Men i tillegg til å nøste videre i hvor de institusjonelle forståelsene har sitt opphav, bør man i intervjuene bestrebe seg på å fange opp hva de innebærer i praksis. En annen årsak til at det er viktig å forsøke å komme «bak» de institusjonelle forståelsene, er at mange ting som gjøres, ikke nødvendigvis blir satt ord på i den institusjonelle diskursen, og dermed forblir usynlige.

For å ta et eksempel fra Nav, hvor jeg har gjennomført mange intervjuer med veiledere: Under intervjuene sier veiledere for eksempel «jeg følger opp brukere», «vi avklarer brukerens behov», «vi gjennomfører en arbeids- evnevurdering», «jeg driver med arbeidsretta oppfølging». Dersom man bare godtar disse begrepene og går videre i intervjuet – noe jeg mange ganger har gjort – er det ofte vanskelig å forstå hva som egentlig foregår i Nav. Hva innebærer det, rent faktisk, å «følge opp en bruker»? Hvordan avklarer man egentlig en brukers behov – og hva slags behov er det snakk om, hvem definerer dem? I et intervju vil man hele tiden forsøke å få informantene til å beskrive i detalj hva disse arbeidsoppgavene innebærer, hva som gjøres, og hvorfor. Men jeg strever ofte med intervjuer med Nav-ansatte: Jeg må hele tiden arbeide for å komme «bak» de institusjonelle termene. IE har gjort meg mer bevisst på at det er viktig å motstå fristelsen med å nikke og smile i intervjuet og gå videre til neste spørsmål. I stedet forsøker jeg å grave ytterligere i hva veilederne konkret gjør.

Hva forteller intervjuer?

På sett og vis kan man kanskje si at man i IE forsøker å omgå den evige utfordringen med kvalitative intervjuer – nemlig at man ikke vet om intervjuene gjenspeiler det som egentlig skjer i den virkelige verden (se f.eks. Jerolmack & Khan, 2014). For i IE er det nettopp *praksis* og de materielle, konkrete realitetene i folks liv man er opptatt av. Det kan kanskje høres

naivt ut at man kan få innblikk i den objektive realiteten bak intervjuene, bare ved å spørre etter arbeidskunnskap. Jeg tror heller ikke at det er tanken. IE har sitt utspring i marxisme, men også i standpunktteori, som jeg kommer tilbake til under. Informanter blir ansett for å være kunnskapsbærere. Disse tingene innebærer en grunntanke om at folks kunnskap – inkludert forskernes – alltid er formet av deres posisjon i samfunnet, som i sin tur former deres ideologi og verdier. Men samtidig som IE forfekter at kunnskap alltid er *posisjonert*, betyr ikke det at den er helt og holdent subjektiv. All kunnskap er ifølge Smith relasjonell og intersubjektiv (Smith, 1996). Selv om informanter også kan drive med selvrepresentasjon som fordreier deres fortelling eller formidler institusjonelle forståelser, vil de også kunne *informere* om det faktiske de opplever i møte med det institusjonelle. Det er mulig å få innblikk i slike realiteter gjennom intervjuer. Når det er sagt, kan det virke overraskende at ikke flere forskere som jobber innenfor tradisjonen, benytter observasjon som metode. En årsak er antakelig at man i IE har andre mål enn man for eksempel har i antropologi, hvor observasjon er sentral metode. I antropologisk tradisjon er man gjerne opptatt av å beskrive og forstå folks liv i deres lokale setting. I IE er man primært opptatt av sosiale relasjoner som ligger *bortenfor* den lokale settingen. Slike relasjoner kan man kanskje til dels observere, men intervjuer og analyser av tekst er viktigere kilder, fordi man gjennom slike kilder kan utforske styring og koordinering bortenfor lokal kontekst. Om man for eksempel ønsker å utforske hva en kategori som «ADHD» betyr i praksis i skolehverdagen, vil det være nyttig å forstå hva slags dokumenter som regulerer hvorvidt kategorien utløser ekstra ressurser, hvorvidt og hvordan lærere bruker diagnosen for å argumentere for bistand i klasserommet i dialog med ledelsen og liknende. Her vil både tekster og intervjuer være nyttige kilder for å forstå styring.

Likevel ligger det antakelig et uforløst potensial i å benytte observasjon i IE (Balcom et al., 2021). Observasjon kan være særlig nyttig for å identifisere det som i IE kalles for «the reseach problematic» (Smith, 2005, s. 38). Det er ikke det samme som forskningens formål, eller forskningsspørsmål. «Forskningsproblematikken» handler blant annet om å identifisere områder hvor det er et sprik mellom målsettinger og diskurser om hvordan noe fungerer, og den faktiske erfaringer som folk har: «å bli fortalt én ting, men faktisk vite noe annet, på grunnlag av personlig erfaring» (G.W. Smith, 1995 s. 21, sitert i Rankin, 2017, s. 3, min oversettelse). Som sitatet indikerer, kan det ofte være snakk om gapet mellom offisiell, formell kunnskap og

personlig kunnskap. Forskningsproblematikken er noe forskeren gjerne oppdager over tid, etter å ha tilbrakt tid i feltet. I denne sammenhengen vil jeg tenke at observasjon kan være spesielt nyttig, fordi observasjon kan bidra til at forskeren identifiserer hvor det er et sprik mellom ideologi og praksis.

Tvilens institusjonelle betingelser

På enkelte vis var IE som perspektiv sentralt i å forme måten jeg analyserte datamaterialet på, selv om jeg nok ikke gjorde dette poenget så eksplisitt i avhandlingen. Jeg vil si at en styrke med IE, er at man blir spesielt oppmerksom på variasjon i datamaterialet. Man forsøker å forstå hvorfor et fenomen oppstår noen ganger, og andre ganger ikke, og hvordan slik variasjon henger sammen med den institusjonelle konteksten.

Et av de mest sentrale temaene i min avhandling, var opplevelsen av tvil i beslutningsprosessen om asyl. Det IE hjalp meg med å rette fokus på, var de *institusjonelle betingelsene* for tvil. På grunn av IE var jeg både under datainnsamling og analyse opptatt av å forstå hvordan erfaringene til saksbehandlerne ble organisert og koordinert – inkludert deres erfaring med tvil. IE passer på det viset godt inn i et organisasjonssosiologisk perspektiv, for dette med koordinering og organisering ligger innbakt i perspektivet gjennom et eksplisitt fokus på å forstå hvordan lokale hverdagspraksiser blir påvirket av styring ovenfra, blant annet gjennom institusjonelle tekster (se Lundberg & Sataøen, 2014, om forholdet mellom IE og organisasjonsteori).

Det var særlig to ting jeg forsøkte å forstå da jeg analyserte intervjuene med saksbehandlere. Det ene handlet om at flere saksbehandlere ga uttrykk for *lite* tvil om utfallet av saker, selv om det for meg som utenforstående så ut til at det var *mye* usikkerhet knytta til vurderingene. Noen av informantene fortalte for eksempel at de, selv om de hadde jobba i UDI i flere år, sjelden eller aldri hadde opplevd å være uenig med kollegaer om utfallet av en asylsak. Jeg fant ut etter hvert at saksbehandlere over tid opparbeidet seg en felles forståelse om utfallet av saker gjennom at de sammenliknet mønsteret i en nåværende sak, med tidligere, liknende saker. Enkelte tekster var sentrale for å koordinere denne forståelsen. Enigheten rundt utfallet av saker gjorde at saksbehandlerne gradvis ble trygge på at vurderingene var riktige – selv om de sjelden eller aldri fikk eksterne tilbakemeldinger som bekreftet eller avkreftet at det var tilfelle.

Det andre jeg forsøkte å forklare, var hvordan det kunne være såpass mye variasjon knytta til hvor mye tvil saksbehandlerne opplevde. Mens noen nesten aldri var i tvil, ga andre uttrykk for mye tvil. I tråd med IE forsøkte jeg å finne forklaringer på opplevelsen av tvil gjennom å undersøke den institusjonelle konteksten. Hvordan påvirket organisering av arbeidet rommet for tvil? Hvilke institusjonelle målsettinger åpnet opp eller lukket rommet for tvil, og hvordan foregikk det? Jeg fant for eksempel at i enheter som hadde en hierarkisk struktur, hvor noen få, erfarne saksbehandlere hadde mye makt, var det lite rom for å ta opp tvil om utfallet av asylsaker. Ved enheter hvor det var en flat struktur, var det mye større rom for å snakke om tvil. Jeg fant også at når det kom mange asylsøkere fra ett bestemt land, ble det i mindre grad mulig for saksbehandlere å utforske tvil og å påvirke praksis «nedenfra». I tråd med dette, utforsket jeg hvordan ulike ansvarliggjøringsmekanismer, slik som den offentlige debatten, ankeinstansen, politisk ledelse og liknende, kunne bidra til å åpne opp for eller lukke rommet for tvil i saksbehandlingsprosessen.

Styrken til IE er at jeg hele tiden søkte etter forklaringer i den institusjonelle konteksten for å forstå saksbehandlerne erfaringer. Om jeg ikke hadde brukt IE som perspektiv, tror jeg kanskje at jeg ville fokusert primært på saksbehandlerne erfaringer i seg selv, og på det som var umiddelbart synlig i dialogen med saksbehandlerne og i deres daglige arbeid. Fordi jeg brukte IE, forsøkte jeg hele tiden å forstå hvordan arbeidet deres ble organisert, koordinert og var koblet til de andre delene av institusjonen.

Posisjonert kunnskap og å skape kart som kan brukes

IE er som nevnt inspirert av standpunkt sosiologien – altså ideen om at kunnskap alltid produseres fra en bestemt posisjon som preger hva kunnskapsprodusenten ser og beskriver. Det har vært lange og mange diskusjoner om såkalt standpunktteori (se f.eks. Haraway, 1988; Harding, 1992; Hartsock, 1997; Hekman, 1997; Smith, 1997). Jeg skal ikke gå inn i diskusjonene her, men den grunnleggende tanken er relativt enkel: Prøv å se for deg et hus. Når du visualiserer det, går det raskt opp for deg at du aldri kan se alle sidene av et hus samtidig. Du må alltid se det fra ett ståsted av gangen. Du kan enten se taket, eller fasaden, eller baksiden av huset – men ikke alle samtidig.

Informantene som er utgangspunktet for utforskning, kalles gjerne «standpunktinformanter» (Benjamin & Rankin, 2014; Bisailon & Rankin, 2013). Man begynner å utforske et institusjonelt landskap fra deres ståsted – man lærer om hvordan institusjonen ser ut, derifra. Selv om man ofte fortsetter undersøkelsen med å snakke med flere typer informanter i andre posisjoner, skal det første ståstedet forskeren inntok – det han eller hun deler med standpunktinformantene – være formende for hva som fanger oppmerksomheten og hva som er verdt å beskrive empirisk. I institusjonell etnografi bruker man ofte kartet som en metafor for kunnskapsproduksjonen (Smith, 2005, s. 29). Det er litt paradoksalt, all den tid man snakker om at kunnskap alltid produseres fra en bestemt posisjon og at forskeren ikke kan innta et slags fugleperspektiv hvor man observerer verden fra et objektivt punkt høyt der oppe. Men poenget med kartmetaforen, slik jeg ser det, er at den synliggjør målsettingen i IE med å utvide perspektivet til standpunktinformantene, samtidig som man ikke mister deres ståsted av syne. Man begynner å snakke med personer som befinner seg ett bestemt sted i terrenget. Fra det ståstedet, er utsynet begrenset. Om du står ved en elv, vet du ikke hvor elva har sitt opphav eller hvor den renner ut. Dermed er det forskerens jobb å tegne opp et større kart som utvider perspektivet og viser hva som er bortenfor bakketoppen og som forklarer hvorfor situasjonen er som den er, der personene befinner seg. Om for eksempel vannet i elva ikke lenger er drikkbart, må man antakelig følge elva lenger opp i terrenget for å finne en forklaring. Den forklaringen kan man ta med seg tilbake til dem som mangler drikkevann, slik at de forstår hva som har skjedd – noe som i sin tur kan føre til at de finner en løsning på problemet. Slik skal folk kunne kjenne seg igjen i det forskeren beskriver, samtidig som forskeren *utvider* perspektivet og bidrar med ny kunnskap som faktisk er nyttig for dem det gjelder.

Standpunkt – eller ståsted?

Ordet standpunkt er tvetydig. Man kan tenke på «standpunkt» primært som en posisjon – som et ståsted å se institusjonen fra, men man kan også tenke «standpunkt» som et normativt ståsted. Jeg mener det er nyttig å skille på *standpunkt* – som i forskerens normative oppfatning – og *ståsted*, som er forskerens empiriske inngang til institusjonen. På norsk har vi den muligheten, mens det på engelsk finnes bare ett ord, nemlig *standpoint*.

I min studie startet jeg med saksbehandlerne erfaringer – jeg tok deres *ståsted*. En av grunnene til at jeg ville utforske asylprosessen fra saksbehandlerne ståsted, var rett og slett at det var lite kunnskap om hvordan prosessen så ut fra deres perspektiv. Det var mange og sterke meninger om hvorvidt vedtakene de fattet, var riktige – men selve asylprosessen var en svart boks. Hva foregikk der inne? Samtidig var *asylsøkernes* rettssikkerhet et normativt utgangspunkt for min studie. Jeg delte altså normativt *standpunkt* med «brukerne»,¹ selv om jeg tok saksbehandlerne *ståsted* og utforsket dilemmaene de møtte i sitt arbeid. Jeg viste for eksempel at når det var lite rom for tvil og diskusjon blant saksbehandlere i en enhet, kunne det føre til at man videreførte en restriktiv praksis selv om det fantes kunnskap og erfaringer som tilsa at praksisen ikke lenger burde bli opprettholdt. Å betvile egen kunnskap og praksis var viktig for å styrke asylsøkernes rettssikkerhet. Det kan være fruktbart å tydeliggjøre både ståsted og standpunkt overfor lesere, slik at de kritisk kan vurdere hvordan forskeren håndterer balansegangen mellom sitt eget normative utgangspunkt og den empirien han eller hun utforsker.

Å utforske uten å moralisere

Mange forskere som jobber med IE, er politisk engasjerte i temaet de forsker på – og de legger ofte ikke skjul på det. Men selv om man kan ha et normativt utgangspunkt for hvorfor man ønsker å undersøke noe – for eksempel kan man mene at en spesiell pasientgruppe ikke får den behandlingen de har krav på, eller at kvaliteten på lærere i grunnskolen er for dårlig, eller at isolasjon av fanger blir brukt i for stor grad i norske fengsler – legger man i IE også stor vekt på at man skal omgjøre *både* teoretiske og politiske forforståelser til empiriske spørsmål. Denne innstillingen kan beskrives som «den empiriske utforskingens etikk», noe som innebærer at forskere bør etterstrebe å «oppdage hvordan institusjonelle forhold faktisk fungerer og med hvilke implikasjoner, snarere enn å simpelthen bekrefte det de tror de allerede vet om hvordan verden fungerer» (Mykhalovskiy & Church, 2006, s. 77, min oversettelse). Den empirinære tilnærmingen som ligger i IE og fokuset på arbeidskunnskap, mener jeg

1 Det betyr selvsagt ikke at mitt normative standpunkt ikke også kunne overlappe med *saksbehandlerne* standpunkt. Mange av dem jeg snakket med, var like opptatt av asylsøkeres rettssikkerhet som meg.

bidrar til nettopp det. Når analysen er grundig empirisk forankret i mest mulig konkrete forhold, er det vanskeligere for forskere å ta snarveier for å bekrefte sine egne hypoteser. Og når man har en systematisk tilnærming til å utforske variasjon i datamaterialet, vil man oppdage at én overordna hypotese sjelden fungerer som forklaringsmodell. En annen årsak til at det er et sterkt fokus på å «get it right» (Smith, 2005, s. 42), slik jeg forstår det, er at forskere som bruker IE ofte er opptatt av at kunnskapen skal kunne tilbakeføres til feltet. Da er det viktig at folk på bakken kjenner seg igjen. Kartet må stemme med terrenget – og det skjer sjelden dersom forskere tegner opp kart som primært bekrefter deres egen normative forforståelse.

Forskningen som kommer ut av IE, munner sjelden ut i en moralsk pekefinger retta mot aktører som jobber i det institusjonelle komplekset som blir utforsket. Fordi målet er å beskrive hvordan koordinering og styring former erfaringer, handler forskningen primært om de mekanismene i en institusjonell setting som har uheldige konsekvenser. For eksempel fant Marte Rua (2015) at fengselsleger ikke jobbet systematisk for å redusere de uheldige sidene ved isolasjon i fengsler, til tross for at det er godt dokumentert at isolasjon kan ha negative helsemessige konsekvenser. Hun forsøkte å forstå hvorfor det ble slik. Svaret lå ikke i at legene ikke var opptatt av de innsattes helse. Ruas undersøkelse viste at i fengselet kommer sikkerhet først, mens helse er et tema som blir relativt lavt prioritert. Derfor fantes det få tekster fra førende organer (helsemyndighetene og Legeforeningen) som regulerte fengselslegenes arbeid med isolasjon, og det fantes ingen systemer eller retningslinjer for å håndtere situasjoner hvor legene mente at sikkerhet gikk på bekostning av de innsattes helse. Funnene hennes forteller noe mer generelt om fengselet som institusjon og helsearbeidets plass innenfor denne institusjonen. I etterkant av studien formidlet Rua funnene tilbake til feltet. Hun skriver: «Hvordan de som studeres opplever funnene, er avgjørende for hvorvidt studien er av god kvalitet» (Rua, 2015, s. 230). Hun påpeker at selv om noen fagfolk ga uttrykk for at det var dilemmaer som hun ikke belyste nok i studien, følte ikke legene at hun kritiserte dem. Det kan se ut til at de i stor grad kjente seg igjen i de beskrivelsene hun presenterte. Selv om det er et mål å utvide perspektivet og kunnskapen til dem som er involvert i feltet, er det et viktig etisk og empirisk ideal i IE at informantene ikke opplever analysene som fremmedgjørende. I neste omgang kan det også gjøre at de er mer lydhøre for å ta kunnskapen i bruk og skape endring.

Deskriptivitet og potensialet for generalisering

En utfordring jeg opplevde underveis med mitt doktorgradsprosjekt, var at det var krevende å bringe analysene ett steg videre, ut over det rent *deskriptive*. Det henger også sammen med mulighetene for at funnene kan ha betydning mer generelt, utenfor den unike settingen man beskriver. Her opplevde jeg ikke at jeg fant så mange redskaper i IE som kunne hjelpe meg. Hensikten med IE er ikke å generalisere erfaringene til den gruppen mennesker man gjennomfører intervjuer med, men å beskrive *institusjonens generaliserende effekter* (DeVault & McCoy, 2006, s. 18) – altså sider ved det institusjonelle som gjør seg gjeldende mange steder samtidig, og som former erfaringer på bestemte vis. Men jeg syntes det var vanskelig å forstå *i praksis* hva det betød å beskrive «institusjonens generaliserende effekter». Kanskje handlet det om at jeg rett og slett ikke fikk til å gjøre IE på en god nok måte. Resultatet var i alle fall at jeg opplevde at jeg trengte teori for å greie å heve blikket ut over detaljerte, empiriske beskrivelser.

Det har vært en oppfatning innenfor IE-tradisjonen om at man må være forsiktig med å teoretisere empiriske funn. Rankin skriver for eksempel: «IE is an approach to inquiry that eschews both importing and developing theory about the issues being researched» (Rankin, 2017, s. 2). Som jeg har vært inne på tidligere, kritiserte Smith mye sosiologisk forskning for å fortrenge faktisk erfaring og erstatte den med teoretiske konsepter – noe som ifølge henne ikke bare skaper mindre interessant kunnskap, men også er etisk problematisk, fordi det fremmedgjør folk fra deres egne erfaringer. Fokuset i IE er ikke teoritesting eller teoribygging, men å forklare hva som «egentlig skjer», og særlig å synliggjøre hvordan det folk erfarer, henger sammen med styringsrelasjoner og det større institusjonelle komplekset. Jeg har stor sympati for denne måten å tenke på. Men enkelte ganger når man leser studier av forskere som har brukt IE, er de så detaljert deskriptive at det rett og slett kan bli litt uinteressant – med mindre du arbeider med *akkurat* det temaet som blir beskrevet i studien (se også Widerberg, 2019, s. 33). Tykke beskrivelser kan, selvsagt, ha verdi i seg selv, særlig på felt hvor det er lite kunnskap fra før av, og hvor temaet er av samfunnsmessig betydning. Dessuten kan det deskriptive også være analytisk – som nevnt blir IE-studier gjerne omtalt som «analytisk deskriptive». Noen ganger er kanskje problemet at forskeren rett og slett ikke har lyktes med å komme til et nivå som er analytisk deskriptivt. Det gjelder særlig om forskere blir

«fanget i det lokale», og ikke greier å forklare hvordan styring og institusjonelle forhold faktisk produserer de erfaringene de undersøker (Rankin, 2017, s. 9). Når det skjer, er det vanskelig å se hvordan kunnskapen som produseres kan ha overføringsverdi til andre studier eller felt.

De senere årene har flere forskere løftet diskusjoner om forholdet mellom IE og teoretisering. Flere av dem viser hvordan man kan koble IE til andre teoretiske felt på en god måte (Lund & Nilsen, 2019; Mathiesen & Volckmar-Eeg, 2022; Mykhalovskiy et al., 2021). Det sentrale bør ikke være å unngå teori. Man bør snarere fokusere på *hvordan* man bruker teori. Mykhalovskiy et al. skriver at når de underviser i IE, tror mange studenter innledningsvis at forskere i IE-tradisjonen aviser abstrakt tenkning eller teori – noe de hevder at bunner i en misforståelse. Det man avviser innenfor IE-tradisjonen, er en bestemt *form* for teoretisering som innebærer at «konsepter og kategoriser innenfor en bestemt teoretisk tradisjon blir projisert på intervjuutranskripsjonene på måters om tildekker de erfaringene folk forteller om» (Mykhalovskiy et al., 2021, s. 52, min oversettelse).

Avsluttende diskusjon

Det finnes mange måter å gjøre kvalitativ forskning på. Jeg har tidligere fordypet meg i IE og latt meg inspirere av perspektivet. Mange lesere tenker antakelig ikke at det jeg har beskrevet i kapittelet, er noe radikalt nytt. Det er mange kvalitative forskere som tenker og jobber på liknende måter. Det som er fint med IE, er likevel at man blir drilla på at man skal holde fokus på koblingene mellom lokal erfaring og det større bildet – det institusjonelle og det sosiale. Det mener jeg skaper interessant forskning. I tillegg synes jeg tanken om at man produserer kunnskap fra en bestemt posisjon er nyttig, fordi det gjør deg bevisst på hvor hva slags empirisk ståsted du ser feltet fra, samtidig som du må reflektere over hvorvidt det overlapper med ditt normative standpunkt.

Jeg tenker at IE er spesielt godt egnet når man jobber med oppdragsforskning. Mitt doktorgradsprosjekt var et uavhengig prosjekt som jeg utviklet på egen hånd. Det innebar at jeg hadde mer frihet til å definere hva jeg ønsket å studere enn man har i et oppdragsforskningsprosjekt, men også at det var en lang, tung og nervepirrende prosess å få tilgang til feltet. Etter at jeg begynte å jobbe ved et oppdragsforskningsinstitutt, ser jeg at oppdragsforskere ofte får en helt unik tilgang til feltet, fordi institusjonene selv ofte er oppdragsgivere. Det kan gi veldig gode muligheter til å jobbe i tråd

med IE, nettopp fordi du har behov for å snakke med folk i en rekke ulike posisjoner. Men det skaper kanskje andre utfordringer, særlig med tanke på hvem som definerer problemstillingene og hvem kunnskapen skal være nyttig for. Det er ikke gitt at oppdragsgivere er like interessert i den typen kunnskap man produserer med IE.

IE kan også være spesielt nyttig for forskning på profesjoner og velferdsstat, særlig dersom man ønsker å inkludere brukernes perspektiv. IE kan bidra til å belyse relasjonen mellom brukere, profesjonelle og den institusjonelle settingen hvor møtet mellom disse foregår. Forskere i felt som sykepleie, pedagogikk og sosialt arbeid har de senere årene begynt å bruke IE stadig mer (Mykhalovskiy et al., 2021, s. 48). Dersom man begynner en utforsking av en velferdsinstitusjon fra brukernes perspektiv, slik man ofte gjør med IE, har man i praksis bakt brukerperspektivet inn i studiens design. Det å ta brukerens ståsted som utgangspunkt sikrer at brukerens interesser er med og former hva slags kunnskap som produseres. Sånn sett er perspektivet i tråd med praksisretta forskning. Kunnskapen skal være nyttig. Man skriver ikke bare for academia.

Når det er sagt, er det slående at nesten ingen av studiene i en nylig publisert antologi om IE i Norden, tar fraspark i brukeres erfaringer (Lund & Nilsen, 2019, s. 215). Nesten alle begynner, slik jeg gjorde, med bakkebyråkratene. Det er verdt å spørre seg hva som er årsaken. Betyr det at oppdragsgivere, dersom det dreier seg om oppdragsforskning, ikke er like opptatt av brukeres perspektiv som de mange festtalene om brukermedvirkning tilsier? Eller handler det snarere om hva som er mest praktisk for oss forskere? I Norge er det et godt og tillitsfullt forhold mellom forskere og statlige institusjoner. Norske myndigheter er opptatt av at offentlige tjenester skal være kunnskapsbaserte. I internasjonal sammenheng er det bare i Korea at staten bruker mer penger enn i Norge på å finansiere forskning (Meld. St. 5 (2022–2023)). Oppdragsforskning innebærer, som nevnt, også en unik tilgang til statlige institusjoner. Kanskje gjør det at vi forskere blir litt bedagelige? Det er på mange måter mer ressurskrevende å rekruttere og intervju brukere enn bakkebyråkrater. I andre land, hvor det er et mer anspent forhold mellom forskning og statlige institusjoner, er det kanskje omvendt – der er det vanskeligere å få tilgang til bakkebyråkratene, og enklere å få brukere i snakk.

Til sist er det verdt å merke seg at lovgivning knytta til personvern, slik som GDPR, kan gjøre det mer krevende å gjennomføre forskning som tar ståstedet til brukere som utgangspunkt. Det kan dreie seg om

at rekrutteringsprosessen blir mer tungvint og byråkratisk, for eksempel fordi det kreves skriftlig samtykke for å få kontaktinformasjon til brukere fra en tredjepart. Det kan også dreie seg om at forskere ikke får tilgang til bestemte arenaer hvor brukere befinner seg, fordi det kreves informert samtykke fra alle tilstedeværende. Forskning som inkluderer deltakere i en sårbar situasjon reiser selvsagt mange forskningsetiske spørsmål, inkludert personvern. Men personvern hensyn får ofte mest oppmerksomhet, og dette hensynet blir ikke nødvendigvis vurdert i sammenheng med forskningsetikk i bred forstand, hvor samfunnsnyttens av forskningen blir tatt i betraktning. Selv om det ikke er en nødvendighet å begynne med perspektivet til dem som står utenfor institusjonen og blir berørt av den, er det verdt å diskutere hvorfor det ser ut til å skje i såpass liten grad. Hva slags kunnskap mister vi dersom vi til stadighet inntar ståstedet til dem som er ansatt i staten?

Forfatterbiografi

Tone Liodden er forsker ved By- og regionforskningsinstituttet (NIBR) ved OsloMet med utdanning i internasjonal utvikling, psykologi, russisk og sosiologi. Hun jobber med temaer knyttet til migrasjon, asylinstituttet, integrering, beslutninger og byråkrati. Doktorgraden i sosiologi fra Universitetet i Oslo handler om usikkerhet, tvil og skjønnsutøvelse i vurdering av asylsaker i Utlendingsdirektoratet, med et særlig fokus på hvordan institusjonelle betingelser former slike vurderinger.

Referanser

- Balcom, S., Doucet, S. & Dubé, A. (2021). Observation and institutional ethnography: Helping us to see better. *Qualitative Health Research*, 31(8), 1534–1541. <https://doi.org/10.1177/10497323211015966>
- Benjamin, K. & Rankin, J. (2014). Reflections of a novice institutional ethnographer. *Canadian Journal of Nursing Research Archive*, 87–101. <https://doi.org/10.1177/084456211404600107>
- Bisaillon, L. & Rankin, J. (2013). Navigating the politics of fieldwork using institutional ethnography: Strategies for practice. *Forum: Qualitative Social Research*, 14(1). <https://doi.org/10.17169/fqs-14.1.1829>
- DeVault, M. L. & McCoy, L. (2006). Institutional ethnography: Using interviews to investigate ruling relations. I D. Smith (Red.), *Institutional ethnography as practice* (s. 15–44). Rowman & Littlefield Publishers.
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Harding, S. (1992). After the neutrality ideal: Science, politics and 'strong objectivity'. *Social Research*, 59(3), 567–587.

- Hartsock, N. C. (1997). Comment on Hekman's «Truth and method: Feminist standpoint theory revisited»: Truth or justice? *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 22(2), 367–374.
- Hekman, S. (1997). Truth and method: Feminist standpoint theory revisited. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 22(2), 341–365.
- Jerolmack, C. & Khan, S. (2014). Talk is cheap. *Ethnography and the attitudinal fallacy. Sociological Methods Research*, 43(2), 178–209. <https://doi.org/10.1177/0049124114523396>
- Liodden, T. M. (2017). *The burdens of discretion. Managing uncertainty in the asylum bureaucracy* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Lund, R. W. & Nilsen, A. C. E. (2019). *Institutional ethnography in the Nordic region*. Routledge.
- Lundberg, K. G. & Sataøen, H. L. (2014). Institusjonell etnografi: Ei inspirasjonskjelde for den skandinaviske organisasjonsteorien. *Nordiske organisasjonsstudier*, 16(1), 30–50.
- Mathiesen, I. H. & Volckmar-Eeg, M. G. (2022). En abduktiv tilnærming til institusjonell etnografi – et bidrag til sosiologisk kunnskapsutvikling. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, (1), 9–23. <https://doi.org/10.18261/nost.6.1.2>
- Meld. St. 5 (2022–2023). *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2023–2032*. Kunnskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-5-20222023/id2931400/>
- Mykhalovskiy, E. & Church, K. (2006). Of t-shirts and ontology: The pedagogical legacies of George Smith. I C. Frampton, G. Kinsman, A. K. Thompson & K. Tilleczek (Red.), *Sociology for changing the world: Social movements/social research* (s. 71–86). Fernwood.
- Mykhalovskiy, E., Hastings, C., Comer, L., Gruson-Wood, J. & Strang, M. (2021). Teaching institutional ethnography as an alternative sociology. I P. C. Luken & S. Vaughan (Red.), *The Palgrave handbook of institutional ethnography* (s. 47–64). Palgrave Macmillan.
- Rankin, J. (2017). Conducting analysis in institutional ethnography: Guidance and cautions. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1). <https://doi.org/10.1177/1609406917734472>
- Rua, M. (2015). Fengselsisolasjon. Forskning og formidling i et minefelt. I K. Widerberg (Red.), *I hjertet av velferdsstaten. En invitasjon til institusjonell etnografi* (s. 220–245). Cappelen Damm Akademisk.
- Smith, D. (1996). Telling the truth after postmodernism. *Symbolic Interaction*, 19(3), 171–202. <https://doi.org/10.1525/si.1996.19.3.171>
- Smith, D. E. (1997). Comment on Hekman's «Truth and method: Feminist standpoint theory revisited». *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 22(2), 392–398.
- Smith, D. (2005). *Institutional ethnography. A sociology for people*. Altamira Press.
- Smith, D. (2006a). Incorporating texts into ethnographic practice. I D. Smith (Red.), *Institutional ethnography as practice*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Smith, D. (Red.). (2006b). *Institutional ethnography as practice*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Widerberg, K. (2015). En invitasjon til institusjonell etnografi. I K. Widerberg (Red.), *I hjertet av velferdsstaten. En invitasjon til institusjonell etnografi* (s. 13–31). Cappelen Damm Akademisk.
- Widerberg, K. (2019). In the name of the welfare state: Investigating ruling relations in a Nordic context. I R. W. Lund & A. C. E. Nilsen (Red.), *Institutional ethnography in the Nordic region* (s. 21–36). Routledge.